

НЯКОИ ДОКУМЕНТИ ОКОЛО КОНФЛИКТА НА ПОРФИРИЙ ИВАНОВИЧ БАХМЕТЬЕВ СЪС СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ*

Ганка Камшиева, Милко Борисов, Александър Ваврак

Порфирий Иванович Бахметьев пристигнал в Цюрих през пролетта на 1890 г. През юни същата година той е бил назначен за волнонаемен учител по физика, първа степен, в Софийската мъжка гимназия. От 1 октомври 1890 г. е командирован за извънреден преподавател във Висшето училище в София [1]. За неговата пионерска дейност по полагане основите на висшето образование и изследователската работа в областта на физическите науки у нас е говорено и написано твърде много, особено след 1980 г., когато бе чествана сто и двадесет годишнината от рождението му. Все още обаче недостатъчно са изяснени всички обстоятелства около кампанията против него, подета от факултетния съвет, академическият съвет и част от нашия печат. Кампанията завършила в началото на 1908 г. с окончателното отстраняване на П. И. Бахметьев от Университета. Целта на нашия доклад е въз основа на запазените документи да се хвърли светлина по този въпрос.

На 28 август 1890 г. по повод назначаването на П. И. Бахметьев за учител в София в Министерството на народното присвещение бил получен донос срещу него. Автор на доноса е Димитър Гериловски, „държавен стипендант и студент по техническа химия при Цюрихската политехника“ [2]. Той пише:

„Тъй като г-н Бахметьев минаваше в Цюрих за парлатание, първоначално, мързеливци ... то скочи се смята, че България има нужда от него ... той бе прилепнал едно време към българските студенти, които минавахи за упознания на днешното ни правителство“, като се надеваше, че ако тадие правителството, като славянофил ще получи някаква длъжност в България, но сега да получи място в България и още за учител, неверваше никой“ [2].

В писмото освен клевети и обиди, отправени към Бахметьев, се изказва и съмнение в подготовката му по физика. Д. Гериловски отрича научната му дейност в Цюрих, без да и разглежда конкретно и явно без да я познава.

Във връзка с този донос Министерството на пародното просвещение отпира официално заинтересуване до ректора на Цюрихския университет. На 18 октомври 1890 г. проф. Х. Блумер, ректор на Цюрихския университет, изпраща характеристика за дейността на П. И. Бахметьев в Цюрих, дадена от декана на философския факултет на Цюрихския университет проф. А. Клейнер.

Проф. А. Клейнер започва характеристиката си с някои сведения за следването на П. И. Бахметьев в Цюрихския университет. Той пише:

„Г-н Бахметьев дойде през зимата на 1880 г. в Цюрих, за да следва природни науки, по същество химия и физика. Какви лекции е посетявал, не мога да го съда, но това трябва добре да е отразено в свидетелството, което е представил при кандидатстванието си за учител ... Може да се съжалява, че Бахметьев не се отдава на широко и задълбично изучаване на физика; той преобрешише този, особено математическите дисциплини, чистата математика и математическата физика, без които този, който има претенции да етъи на висотата на днешното физическо образование, не може. В специалното поделение за учители към политехниката тези предмети са задължителни; изпит по висша математика се изисква и от тези, които искат да завършват университета.“

* Настоящата статия до голяма степен съвпада с доклада, изнесен от един от авторите — академик Милко Борисов, на 22 март 1990 г. пред Софийския клон на Дружеството на физиците в България, по случай сто и тридесет години от рождението на П. И. Бахметьев и сто години от смъртта му в България.

** Правителството на Стефан Стамболов,

с докторат, въз основа на една физическа работа; последното обстоятелство попречи на Бахметьев да промовира в Цюрих . . .

Неговата склонност към технически изобретения го доведе при мен и из го насочих към физическия практикум, в който той работи в продължение на няколко години, мога да дам оценка за него, че той показва голямо прилежание в практическите работи (настойчивост и сръчност). Като резултат от свояте изследвания той публикува няколко научни статии в областта на акустиката, магнетизма и термоелектричеството, кай-вече в руски списания. В продължение на няколко семестъра той посещаваше и практикума по химия" [3].

Проф. А. Клейнер споменава и за дейността на П. И. Бахметьев като изобретател:

"Освен със свои собствени публикации г-н Бахметьев доказа своите научни устремености с периодични дописки (реферати) в руски списания върху нови явления в областта на физиката и доклади в тукашните научни дружества (физическото дружество „Космос“) или други културни сдружения . . .

През последните години Бахметьев получи частично преподаване по физика и сродни дисциплини, както изглежда, с голям успех; няколкократно той имаше по 30—40 ученици, които трябваха да подгответ за политехниката; повечето бяха приети — доказателство за педагогическия талант на учителя . . .

Относно поведението и характера на г-н Бахметьев не мога да дам сигурни заключения. Считах го за честен, изглежда обаче, че той имаше основания да забува свое социално положение, може би поради напрегнатите му отношения с руските власти; напоследък имах многократно оновление не във всичко, в което искаше да ме убели, да му вярвам. Ще спомена само последния такъв случай: Два дни преди да получа запитването на Министерството получих писмо от Бахметьев, в което той ми съобщава, че вече не е в гимназията в София, а е назначен изцяло в тимошкия университет като единствен физик, че има кредит (2000 франка), голям практикум и пр. и пр. Данните са твърде много и твърде конкретни, така че из повярвях на всичко и се зарадвах на успехите на мяня цялостен ученик. След запитването на Министерството, из вече не знам какво трябва да мисля за всичко това . . .

Ако трябва да дам проценка относно кандидатурата на Бахметьев, то тя е в смисъл, че по интелигентност, знания и умения той би бил способен да преподава с успех в гимназия, но че неговата склонност към фантазиране прави желателно той да има до себе си един по-голям авторитет" [3].

В самото начало на дейността си в България Бахметьев организира създаването на физическа лаборатория за практически занимания на студентите и за научна дейност и попълва с нови уреди и апарати заварения от него физически кабинет. От 1 ноември 1894 г. той е назначен за редовен преподавател, а от 1 февруари 1895 г. — за редовен професор и ръководител на катедрата по физика при Висшето училище в София. През учебната 1890—1891 г. Бахметьев чете сам физика на първи и втори курс поотделно. От следващата учебна година е назначен втори преподавател по физика, а Бахметьев чете от общия курс по физика само „Електричество и магнетизъм“. С добавката към този дял „Теория на електромагнитните мотори, изчисляване на полезното им действие“ през учебната 1895—1896 г. той слага у нас начало на изучаване основите на електротехниката. До учебната 1898—1899 г. чете и лекции по „Измерителни методи“. От летния семестър на учебната 1898—1899 г. Бахметьев започва да чете всички раздели на курса по експериментална физика. През учебните 1902—1903 и 1903—1904 г. по настояване на студентите чете и самостоятелен двусеместриален курс „Приложения на електричеството в практиката“.

В България Бахметьев продължава експерименталните си изследвания върху магнетизма и термоелектричеството. В научната и учебна литература извън страната неговите работи по термомагнитния ефект намират отражение. В България Бахметьев започва да изучава земните електрически токове, като им отделя много време и сили. При опитите си по изследване промените в температурата на живи организми при охлажддане, започнати през 1898 г., той открива анабиозата [4]. Постепенно интересите му се насочват изключително в тази област. Откритието му получава голямо признание в чужбина. Във връзка с идеята да издаде монография върху тези изследвания П. И. Бахметьев установява връзка със световноизвестния биолог Лудвиг Вайсман, който написва и предговор към първия том на книгата на Бахметьев „Експериментални ентомологически изследвания“ [5]. В него четем:

„Без съмнение авторът е не само вещ физик, но и школуван ентомолог. Като прилага своето физическо мислене към жизнените явления на насекомите, и като използва фундаментални методи на модерната физика, той е достигнал до забележителни резултати. Така той дава за пръв път научно обяснение на паразитната устойчивост на много насекоми към студа... Целесъобразността на това приспособление е очевидна, но неговата причина беше загадъчна... Професор Бахметьев показва чрез своите наблюдения, че студоустойчивостта е свързана с една способност за преохлаждане, подобна на онази, която е доказана при студоустойчивите растения. С това той полага основата на ново направление в биологичните изследвания и може със сигурност да се очаква, че неговите обяснения ще събудят интереса не само на ентомологите, но и на всички ония, на които им е приисъде изучаването на жизнените явления“ [6].

Тази книга на Бахметьев получава отзиви и рецензии в 24 научни списания. Положителен отзив за нея отпечатва на 5 декември 1901 г. и известното английско списание *Nature*.

През 1898 г. Бахметьев е избран за дописен член, а от 1900 г. — за действителен член на Българското книжовно дружество.

За разлика от повечето тогавашни наши професори Бахметьев тясно свързва преподавателската с научноизследователската си дейност. Той се стреми да подготви добри учители по физика, създавайки у тях практически умения, свързани с изработването и ремонта на физическите демонстрационни апарати. Същевременно Бахметьев издига обучението на студентите по физика до нивото на научноизследователската дейност, като им дава през последната година физически теми за самостоятелна работа, които те подготвляли с негова помощ за една учебна година. Научните и педагогическите сънчания на Бахметьев не са били разбиращи от повечето университетски преподаватели по това време. Неговите свободолюбиви идее и своеобразният му характер са дали повод на факултетния съвет при Физико-математическия факултет през 1905 г. да предпринеме недостойна кампания срещу Бахметьев. По-нататък ще се опитаме да възстановим тригодишното ѝ развитие.

Повод за започване на кампанията срещу Бахметьев дават клеветите по негов адрес, появили се по време на студентските вълнения през 1905 г. С приетия през 1904 г. от Народното събрание нов закон Висшето училище в София е било преименувано в Университет. Във връзка с това е бил изработен за пръв път и влиза в сила от 21 януари 1905 г. „Правилник за дисциплината в Университета“ [7]. Той ограничава гражданските права и свободи на студентите и както четем в петицията им до академическия съвет, „в университетските порядки се вмъква дух на канцеларщина и бюрократичност“ [8]. Предложението на студентите за промени в дисциплинарния правилник не били приети от академическия съвет на Университета, поради което на 30 март 1905 г. студентите предприемат „обструкция чрез демонстрация и насилие“ [8]. Това довело фактически до прекратяване на учебните занятия в Университета до края на учебната година. Отношението на Бахметьев към исканията на студентите е отразено по следния начин във вестник *Вечерна поща*.

„Симпатичният на всички старец в науката е влязъл при своите студенти [на 30 март 1905 г., съ шеговит смях, придружен с думите: „Аз имам заповед да държа лекцията си, но понеже съм „болен“ няма да чета“. Във от аудиторията г-н Бахметьев е съобщил, че като студент преди двадесет години в Русия той е бил участник в една двунеделна обструкция, увенчана с успех. С думите „Дано Бог ви помогне“ почтеният професор се разделил с въодушевените от думите му студенти“ [9].

Във всички вестници се появяват статии и антрефилета, посветени на студентските вълнения и позицията на Университета. Някои от тях са свързани с личността и работата на Бахметьев. Към него се отправят редица обвинения и клевети. В протокола на факултетния съвет на Физико-математическия факултет от 2 юли 1905 г. е записано:

„Възбуди се въпрос върху непристойното поведение на професора г. Бахметьев през последните студентски вълнения; по повод на това се съобщиха цяла редица дейния на казания професор, които, ико са истини, са от същество да компрометират съвършено престижа на университетата“ [10].

Академическият съвет на заседанието си на 7 декември 1905 г. и на 4 януари 1906 г. взема решение да разгледа цялостната дейност на П. И. Бахметьев и избира комисия в състав: Г. Колушки, тогавашния декан на Физико-математическия факултет, Беню Цопев и Михаил Поповициев. На 16 януари 1906 г. факултетният съвет на Физико-математическия факултет избра втора комисия „от господа професорите Шоурек и Тинтеров, да изследва и провери слуховете по преподавателската дейност на Господина Бахметьева“ [11, л. 63].

На 10 февруари 1906 г. Бахметьев пише до ректора:

„Чест ми е да Ви съобщя, че в началото на месец януари тази година дадох на прокурора при Софийския окръжен съд заявление за углавно преследване отговорния радактор на вестник „Лен“, за ред клеветнически и обидни за мен антрефилета, публикувани в същия вестник през декемврий миналата година и енуарий тази година“ [11, л. 8].

Както научаваме по-късно от вестник *Mir*, на 12 юни 1906 г. това дело е било прекратено, поради неявяване на ищеща [12].

А. Шоурек и А. Тинтеров разширяват девет души, които, както пише в доклада им, „пожелаха имената им да останат в тайна“, за цялостната учебна дейност на Бахметьев [11, л. 63]. След много заседания на факултетния съвет по този въпрос е бил изгответен доклад, приет окончателно на 31 май 1906 г. и било решено деканът да го внесе „заедно с доклада на факултетната анкетна комисия в академическия съвет за по-нататъшно от негова страна разпореждане“ [11]. Избраната от академическия съвет анкетна комисия също разпитва редица лица относно обвиненията и клеветите срещу Бахметьев. Между тях са бившите министри Рачо Славейков и Драган Цанков. В печата се появяват нападки и срещу тогавашния министър на народното просвещение Иван Шипманов, че толерира Бахметьев. На 16 юни 1906 г. академическият съвет решава „да се започне углавно преследване“ против Бахметьев [11, л. 23]. На професор Й. Фаденхехт е възложено да формулира обвиненията срещу него. В писмения си доклад от 30 юни 1906 г. Фаденхехт пише:

„В случая професор Бахметьев трябва да се счита провинен: 1. в нередовно изпълнение на служебните си обязанности, ако се приемат за доказани обвиненията, които се повдигнаха против преподавателската дейност на г-на Бахметьева. 2. в явно лошо водение [поведение], проявено в изтъръгането на една сума от 1200 рубли от генерал Протопопова и в опита му да измани г-на Б. Станковича, като го е въвеждал в заблуждение относително сериозността и практическата приложимост на едно изобретение на „механизъм за вечен двигател“, представено от някои си Н. Киров, и 3. в лошо поведение, проявено от него при предаването на сбирката му от пеперуди на Висшето училище“ [11, л. 27].

На Бахметьев е разрешено да се запознае с доклада на комисията и другите материали и в десетдневен срок да даде писмени обяснения. В тях той се спира най-напред върху второто обвинение, като потвърждава, че е предлагал, заедно с Д. Йосифов, секретар на Университета, чрез руския военен аташе генерал Протопопов да продаде на Руското военно министерство своето изобретение за смущаване на телеграфните съобщения чрез използване на земните електрически токове. Бахметьев пише:

„Сумата, която аз получих в самото начало от генерал Протопопов и която аз считах за „пей“ (залог – б. а.), каквото до сключването на контракта, да не продам на друга държава наобретението си, беше незабавно връчена на Протопопова щом стана ясно, че руското правителство не желае да сключи с мене контракт, косто всъщност се потвърждава и от свидетеля Драган Цанков“ [11, л. 110].

По случая с Б. Станкович Бахметьев обяснява, че от неговата кантора той няколко пъти е вземал на заем пари. „Не влизам в подробностите на изобретението на г. Неофита (за което между впрочем е казано в моята статия „Регретиум mobile“ в притурката на вестник „Вечерна поща“ 1906 г.“) [11, л. 110; 13]. Бахметьев иска копие от показанието на Б. Станкович „за даването му под съд за лъжливи показания с цел да ме компрометира пред академическия съвет“ [11, л. 110].

Третото обвинение срещу Бахметьев е свързано с нашумялата история около продадената на Университета сбирка от насекоми, събирана от Бахметьев. През 1901 г. той решава да издаде частно втория том на своите Експериментални ентомологически изследвания. За да осигури необходимите средства за това, той предлага на Физико-математическия факултет да откупи сбирката му от насекоми. С писмо от 26 март 1901 г. тогавашият ректор Л. Милетич пише до Министерството на народното просвещение: „академическият съвет одобри да се откупи тая сбирка за сума 4000 лева, и то от сумите, с които разполага Министерството на народното просвещение — вън от бюджета на Висшето училище“ [11, л. 67]. Министерството отговаря, че е съгласно това да стане „с условие обаче, за сбирката на г-п Бахметьев да се платят само 2800 лева . . . от сумата, с която разполага Висшето училище като училищен фонд“ [11, л. 68]. Ректорът Л. Милетич отказва да заплати и тази сума. Освен това както пише Бахметьев,

„г-н Милетич, като видя у мене първи том на мосто съчинение, си позволи да ми забележи че не трябвало да пиша благодарност на различни лица, които ми съдействуваха в издаването на този том, като нарече същевременно тази моя вежливост „подлизурство“, . . . г-н Милетич ме увещаваше да прекъсна всякаква кореспонденция с чуждестранни професори, понеже това струвало пари, и да спра моите изследвания, тъй като те били от съмнително значение“ [11, л. 76].

Междуд временено Бахметьев е простиран правата си върху сбирката на запасния подполковник Вл. А. Петров. Това е причината с постановление на Министерския съвет и указ на княза през март 1902 г. да бъде изплатена първоначално определената за закупуване на ентомологическата сбирка сума от 4000 лева. С това обаче историята около продажбата на сбирката от насекоми не приключва. В доклада на академическия съвет до министъра на народното просвещение от 25 юли 1902 г. Бахметьев бива обвинен, че е ощетил държавната хазна с 1200 лева поради това, че е получил сумата 4000 лева, вместо 2800 лева, както е било определено от Министерството на народното просвещение. Същото обвинение се повтаря и в доклада на избраната от академичния съвет комисия през 1906 г. Бахметьев изцяло отхвърля това обвинение, като смята, че въпросът каква сума да бъде изплатена за сбирката му е изцяло в компетенцията на Министерството на народното просвещение, че не е на академическия съвет [11, л. 76—79].

По обвинението, че променил часовете на упражненията за студентите от седми и осми семестър, в писмените си обяснения Бахметьев изтъква, че това се е наложило поради мобилизирането на асистента Жечо Чавдаров и бавния ремонт на крайно необходимата допълнителна стая, предназначена за втора лаборатория по физика. В обясненията си той пише:

„Няколко години вече, как па студентите от последната учебна година (VII и VIII семестри) аз давам самостоятелни изследвания, състоящи в това, че студентите решават в лабораторията някои нови въпроси в областта на физиката, или пък пишат компилативни работи от общ характер у дома си . . . Един в това време събират литературни данни и после пристъпват към решение на въпроса, други изучават разни методи и избират най-подходящата за даденото изследване и пр. Когато се съврши VII семестър, аз подписвам книжката на този студент, както това изисква практикът, независимо от това, дохождал ли е той да работи в лабораторията или не . . . А когато настъпи VIII семестър, аз следя дали напредва работата на известен студент и в края на VIII семестър му подписвам книжката или не, в зависимост от това, какво е извършил . . . (студентите — б. а.) трябва да представят резултатите от своите изследвания. Разумева се, че при това на всеки

студент из помагам съ съвети, като му превеждам книги от инострани езици, контролирам неговите апарати и пр. . . . Като взех предвид заведения обичай за последната учебна година при физическата лаборатория в продължение по крайной мере на 14 години, аз не мога да се съглася с мнението на комисията, че аз съм бил урошил преподавателското достойнство пред студентите, а още по-малко могат да ме обвинят в подвеждане на факултета да лава на студентите права, които те не са придобили с писмен правилник, те са ги придобили по обичай" [11, л. 104].

Както се вижда от всичко това, Бахметьев още от създаването на Висшето училище в София поставя начало на самостоятелни работи по физика на студентите. Някон от тях, „като например на Васкова, Стамболова, Георгиева, Христодулова и др.“, са били „нанеснати от името на Софийския университет в Журнала на руского физико-химическо общество при Петербургския университет, някои от които са влезли в учебниците по физика (напр. Холсона, Winkelmann's, Wüllner'a и проч.)“ [11, л. 105]. В тази си дейност обаче Бахметьев среща неразбиране от останалите преподаватели във Физико-математическия факултет, които в по-голямата си част са гледали на студентите като на ученици.

В своите обяснения Бахметьев подробно се спира на обвинението срещу него, че

„преподаванието на физиката във факултета е застъпено в лицето на г-н Бахметьев далеч не тъй, както треба то да бъде в един университет, понеже: а) то било откъслечно, повърхностно, елементарно — при липса на всякакъв теоретически нюанс и на университетска стойност; б) упражненията по физика той водил несериозно и несистематично, поради което „специалните“ от тях излизали изобщо безрезултатни, в) че изпитите той произвеждал легъко, крайно несериозно, като изненавсал даже и по улищите“ [11, л. 40].

Факултетният съвет го обвинява и в това, че

„в своите лекции по физика г. Бахметьев се е отклонявал от предмета си и е занимавал служителите си с други въпроси, които нямали връзка с предмета на лекциите му или дори с преподавания от него предмет . . . Това си заключение — пише Бахметьев — комисията е извадила въз основа само на разпита на девет бивши студенти, а не въз основа на никакви документи (например поне въз основа на моите литографирани кратки лекции) или мнения на авторитети“ [11, л. 105].

Бахметьев показва, че от анонимните показания на тези девет бивши студенти, от които анкетната комисия е извадила заключения против него, биха могли да се извadят и заключения в негова полза.

Академическият съвет на Университета се занимава с „делото и обясненията“ на Бахметьев на заседание на 1 юли 1906 г. В писмо на ректора до министъра на народното просвещение от 10 юли 1906 г. четем:

„След като съветът изслуша доклада на г-н проф. Фаденхехт и прочете някон по-важни материали на делото, както и обясненията на г-н проф. Бахметьев, намери, че няма достатъчно основания за обвинение на г-на Бахметьева по неговата преподавателска деятельность, толкова повече, че в самите „свидетелски показания“ по тая точка има твърдения, благоприятни за г-н Бахметьев. Що се отнася обаче до обвиненията в измама и опит за измама . . . академическият съвет . . . реши да се препрати делото на обвинението на проф. Бахметьев в Министерството на народното просвещение с предложение да се започне углавно преследване по надлежния ред пред съдилищата за казаните деяния. От друга страна, понеже по-нататъшното упражняване от П. Бахметьев на неговата преподавателска деятельность би накърнило при тия условия авторитета на заведението, съветът въз основа на § 2, т. 4 от общия правилник на университета реши: да се отстрани проф. Бахметьев от изпълнението на преподавателска длъжност до свършване на преследването“ [11, л. 27].

С писмо от 25 септември 1906 г. министърът на народното просвещение Иван Шишманов връща цялата преписка обратно на ректора с мнение той да възбуди углавно преследване, „ако се намери това за необходимо“ (11, л. 29 и 30). На 25 октомври 1906 г. с писмо № 146 ректорът на Университета изпраща на прокурора при Софийския окръжен съд цялата преписка по делото на П. Бахметьев заедно с преписи от протоколните решения на академическия съвет. В писмо до министъра той пише:

„Помолих така също да бъде разгледано делото, колкото е възможно по-скоро, в интереса на самия обвиняем, който е временно отстранен от длъжност по решение на академическия съвет, одобрен от Вас“ [11, л. 15].

С това обаче делото срещу П. Бахметьев не приключва, а още повече се изостря.

Факултетният съвет на Физико-математическия факултет, който не е разгледал обясненията на Бахметьев по повдигнатите срещу него обвинения, в 12 последователни заседания през есента на 1906 г. се занимава отново с въпроса за преподавателската дейност на П. Бахметьев. В новия доклад на Физико-математическия факултет по делото, приет на 20 декември 1906 г., върху 34 страници се поддържат старите обвинения срещу него за нарушаване на университетските правила и незачитане на университетските власти. Прави се опит да се обкорят всички възражения на Бахметьев. Проведена е нова анкета, в която са включени всички асистенти от Физико-математическия факултет. От разпитаните асистенти трима са химици, двама — минералози, двама — математики, един е зоолог и трима са физици (а именно Я. Въжаров, П. Петчев и Ж. Чавдаров). Професор Марин Бъчеваров отказал да каже юнаково и да било по този въпрос. Макар и оценките за преподавателската дейност на Бахметьев да са различни, факултетният съвет стига до извода, че към лекциите и упражненията си по физика той се с отнасял „крайно недобросъвестно“. В доклада на факултетния съвет четем:

„Този начин на действие от страна на г. Бахметьев, в качеството му на професор по физика, не е бил случаен, а възведен от него в система, практикувана през дълга редица години... Той се преструва, че не разбира разликата между преподавателска дейност и научни трудове“ [11, л. 146—155].

Накрая факултетният съвет чрез тайно гласуване с осем гласа за, един против и една бяла бюлетина предлага Бахметьев да бъде освободен завинаги от катедрата по физика. Академичният съвет одобрява

„да бъде уволнен завинаги г-н Порфирий Бахметьев от заеманата от него длъжност професор по физика във Физико-математическия факултет на Университета — независимо от резултата на криминалното следствие, повдигнато против същия за престъпни деяния вън от служба“ [11, л. 137].

На 5 януари 1907 г. ректорът на Университета изпраща материалите по делото на Бахметьев на министерството и моли да бъде направено потребното. В същия ден обаче в *Държавен вестник* е публикуван указ, с който, поради студентските демонстрации против княз Фердинанд, университетът се затваря за шест месеца и всичките му преподаватели се уволяват.

След закриването на университета по делото, повдигнато срещу Бахметьев, той е бил оправдан от Софийския съд с постановление от 30 март 1907 г. [14]. През 1907 г. Бахметьев успява да отпечата на немски език у нас втория том на своите *Експериментални ентомологични изследвания* [5]. Същата година той представя в Цюрихския университет докторска дисертация на тема „Съвременно състояние на въпроса за електрическите земни токове“ и става доктор на Цюрихския университет. Професор П. Петков в спомените си за Бахметьев пише:

„Забелязах, че под бюрото лежи някакво руло хубава хартия, която той е настъпил и изцапал. Пописах да я отместя, но той ми каза: „Остави, мястото ѝ е там. Това е докторската ми диплома. Като нямаше с какво да ме нападат повече, някои ми се подиграваха, че съм работил, работил, ама докторат не съм взел. Тогава, само при поискване получих ведната титла „почетен доктор“, която титла за нищо не ми служи“. И известна Бахметьев никога не подписваше с тази титла научните си работи. Всичко това показваше колко далеч беше от дребнавостите“ [15].

На 13 януари 1907 г. изпълняващият длъжността министър на просветата и министър на финансите Лазар Параков внася в Народното събрание нов проекто-

закон за Университета. Въпреки възраженията на някои народни представители (С. С. Бобчев, Т. Влайков, Г. Писарев, П. Пешев, Т. Шишков) законът е приет. Според него

„до съставянето на академически съвет министърът на народното просвещение назначава с княжески указ професори, доценти и лектори“ [16]

Уволнените на 4 януари 1907 г. професори от Университета излизат на 30 януари 1907 г. с изложение към българското общество против новия закон за университета. През март за министър на народното просвещение е назначен Никола Апостолов. Той се заема да създаде нов университет, т. нар. „Апостолов университет“. Създаването му се посреща с голяма съпротива от уволнените професори. През юни 1907 г. те излизат пред обществеността със „Съобщение по университетския въпрос“, подписано от всички уволнени преподаватели, с изключение на професорите Стефан Киров и Емануил Иванов. През юли излиза „Апел на софийските граждани по университетския въпрос“, подписан от видни писатели и общественици. Устройва се публично събрание в „Славянска беседа“. В Народното събрание Н. Апостолов се нахвърля с обвинения срещу бившите професори. На 17 ноември 1907 г. те излизат нахвърля с обвинения срещу бившите професори. На 17 ноември 1907 г. те излизат с „Отговор на правителствените изявления по университетския въпрос“ [7]. Студентите масово отказват да се записват в новия университет за учебната 1907—1908 г. На 17 декември във вестник *Ден* е поместена дописката „Университет без студенти в България“. В нея четем:

„Студентите те са на брой 111 (срещу 1350 души до затварянето на стария университет) от тях само 30 души са действителни студенти, другите са волни слушатели“ [17].

Борбата между старата професорска колегия и Министерството на народното просвещение особено се изостря през декември 1907 г. Заедно с това се засилват и нападките срещу Бахметьев и неговата дейност в помощ на създаването на новия университет. На 19 декември във вестник *Ден* е поместена статията „Апостолов и Бахметьев“. В нея четем:

„Апостолов . . . в народното събрание: Аз се обърнах — въпросът е за памирането на чужденци професори — към един стар, много уважаван професор, който е известен на ония хора, които боравят с науката, един славянин и той ми даде упътване за хората, които могат да дойдат тук“ [18]

Във връзка с това Бахметьев публикува статията „Кой може да замести нашите бивши професори“, която показва колко добре той е познавал българската научна интелигенция. В нея четем:

„Новият закон за университета, обнародван преди няколко седмици в държавен вестник, влезе в сила. Понеже до 5 юни т. г. университетът се счита закрит, а всички професори, доценти и лектори — уволнени, то правителството по наше мнение трябва да обиши чрез държавния вестник, че търси преподаватели по различни науки, които да отговарят на условията, предвидени в закона. След това Министерството на народното просвещение трябва да назначи специална комисия, която да разгледа постъпилите прошения на кандидатите и да представи своята резолюция на министъра, а последния — на Министерския съвет и най-после на княз.“

В случай, ако някой от бившите преподаватели не пожелас да конкурира наедно с другите кандидати на вакантните катедри при университета, или пък някои от тях след това бъдат бракувани, то интересно е да се знае, дали ще се намерят места на научни сили, които с достойство могат да влезат в нашия университет.

Да започнем с Физико-математическия факултет, при който имаше досега 15 професори и доценти, а именно: при естествения клон: по теология 1, по минералогия 1, по зоология 3, по ботаника 1; при химическия клон: по химия 2, по технология 1; при физико-математическия клон: по математика 4, по физика 1, по астрономия 1.

По геология и минералогия ний разполагаме при избор на бъдещите професори със следните господи: Д-р Л. Ванков, геолог в Министерството на земеделието и търговията, съзвршил в Загреб и известен с много свои геологически изследвания, публикувани в разни български научни

списания. Д-р С. Бончев (следвал в Женева, Цюрих и Мюнхен) и д-р Пиперов (следвал в Женева и Цюрих), учители в София, известни със свои печатни трудове.

По ботаника ний имаме известния флорист д-р К. Урумов, сега учител в Софийската гимназия, който е публикувал много свои работи по българската флора както на български, така и на немски; следвал в Чехско, във Виена, Хайделберг и Страсбург. По физиология на растенията добър специалист (особено по патология) е д-р Козаров, свършил в Лайпциг и бивш кандидат, заедно с бившия професор д-р С. Петков, за свободната катедра по ботаника, бивш асистент в нашия университет, специализирал се подир това в Берлин и известен със своите научни трудове. Д-р Т. Николов, свършил Женевския университет, сега в Берлин.

По зоология ний имаме известния д-р Т. Моров, който е следвал дълги години в Мюнхен и Гренобъл, бил асистент при Мюнхенския университет и известен с много свои научни трудове, печатани в Германия; сега се специализира в аквариумното дело. Д-р М. Попов, който още като студент в нашия университет е публикувал на немски език няколко свои работи по насните животни и е командирован от университета в Мюнхен преди две години. Д-р Недков, свършил в Лайпциг, сега учител в Пловдив.

По химия ний имаме д-р Д. Гериловски, сега учител в Русе, следвал в Швейцария, свършил във Вюрцбург, бил две години в Софийския университет като професор и няколко години във Военното училище; той е известен със своите печатни трудове по органическа химия*. След това имаме още химици: д-р И. Петков, свършил Софийския и Страсбургския университет, а сега химик в санитарната дирекция. Д-р Ф. Мавров, свършил в Мюнхен, сега в санитарната дирекция. Ц. Калинджеев, следвал по технология в Цюрих и в Северна Америка, сега учител във Варна.

По физика имаме П. Пенчев, свършил нашия университет, следвал във Виена и напоследък две години в Гьотинген и в Париж, дългогодишен асистент в нашия университет по физика. Д-р А. Христов, свършил Лайпцигския университет, сега учител в Софийската гимназия.

По астрономия и метеорология ний имаме Н. Стоянов, свършил софийския университет, бил в Тулузската обсерватория, а после и в Софийския университет асистент и след това се специализирал в Германия две години; известен е със своите научни трудове, написани на френски и немски. Също така много обещава и бившият асистент по астрономия в университета Йордан Ковачев, който сега се специализира по геодезия в Париж. Спас Вацов, директор на централната метеорологическа станция, би достойно заснал катедрата по метеорология в нашия университет.

По математика имаме д-р Ледов, свършил Софийския и Цюрихския университет, известен със своите печатни трудове и е бил представен от министерството като кандидат за катедрата по математика, заедно с бившия професор Тинтеров. Вл. Шак, учител в Софийската гимназия по дескриптивна геометрия, е бил няколко години професор в нашия университет. Д-р Йордан Данчев, следвал в Гант и Мюнхен по математика и в Цюрих инженерство и е бил аналитик" [19].

Във втората част на статията си Бахметьев вижда като кандидати за преподаватели в областта на историческите науки: д-р Боби Петров, Йордан Георгиев, д-р Н. Василев, В. Добрушки, Д. Михалчев; в областта на филологическите науки: д-р А. Балабанов, д-р М. Арнаудов, Ст. Романски. По новите и древните езици: Ст. Михайловски, Иван Брожка, Иван Пеев. В областта на философските науки д-р Цветан Радославов, д-р Ст. Каблешков, д-р П. Иванов, д-р Ф. Манолов. Бахметьев изказва мнение, че катедрата по география трябва да премине към Физико-математическия факултет и препоръчва като кандидат за професор по география д-р Христо Пиперов.

"Що се касае до Юридическия факултет, то освен тримата преподаватели, които не подписаха известния манифест, има много подходящи лица, както между нашите висши магистрати, така и между адвокатското съсловие" [19].

Осем души от предложените от Бахметьев специалисти са назначени в „Апостоловия университет“ (трима редовни и петима извънредни професори).

Разпространено е мнението, че Министерството на народното просвещение използва пътуванията на П. Бахметьев през 1907 г. в чужбина, за да убеди някои учени от европейските страни да кандидатстват за професори в „Апостоловия университет“. То се подхранва единствено от публикациите в българския периодичен печат. На 2 декември 1907 г. във вестник *Ден* излиза статията на Л. Милетич „Агентите на министър Апостолова и чужденците професори“. В нея четем:

* Това е същият Д. Гериловски, който преди седемдесет години е писал поганатия донос против Бахметьев.

„Знайно е, че главният правителствен агентин, който няколко пъти ходи в странство да търси професори, е известният русин Бахметьев“ [20].

В статията се споменават и предишните обвинения на университета към Бахметьев. Изброяват се неговите срещи във Виена, Грац, Загреб, Лвов и Краков с учени и университетски преподаватели с цел да ги привлече в новия университет [20]. В антрефиле от 5 декември във вестник *Ден* четем:

„Преговорите в Краков и Лъвов с водил г-н Бахметьев, като нагъжал довода, че българското правителство иска да се освободи от руското влияние и ще се обърне към западното славянство“ [21].

На 11 декември в същия вестник е поместено едно обяснение от професор Зубков. В него той пише:

„г-н Бахметьев до моето дохождане в София нигде и никога не съм виждал . . . Ни господин Бахметьев ни никакой друг не е ми поръчал ни устно, ни писмено . . . да разпространявам между младежата антируски дух“ [22].

На 21 декември антрефилето „Все Бахметьев“, зъвърши с думите:

„След като професорите от бившия университет не харесаха първите негови дела, . . . той се озова на улицата. Като всеки тений той се утеши с мисълта, че великите хора не могат да бъдат разбрани от филистерите и се впусна в други операции . . . И заговори Бахметьев в тона на авторитет, удрайки се въздушено в гърдите: „Аз, из и пак из устроих новия университет. Аз, из и пак из ви доведох новите учени. Нищо не можете свърши без мене“ [23].

На 16 януари 1908 г. е избрано ново правителство под председателството на Александър Малинов. По негово предложение князът подписва два указа. С първия се уволняват повоназначените професори и доценти в „Апостоловия университет“. С втория се назначават в Университета старите професори и доценти. Между тях не фигурира само името на Бахметьев [24]. С това приключва университетската криза и дейността на Бахметьев в Софийския университет.

След отстраняването му от Университета Бахметьев продължава с частни средства и при много тежки условия своите научни изследвания върху анабиозата. Лабораторията му е у дома, най-напред на ул. „Кракра Пернишки“ (сегашната „Евгени Георгиев“), а след това и на ул. „Аксаков“. За работата и живота му през този период най-автентични сведения дава неговият ученик професор Петър Петков. Той пише:

„Около две години след [отстраняването на Бахметьев от университета] това имах щастието да се запозная с Бахметьев и да го виждам всеки ден, докато стоя в България . . . В последните години на ученичеството ми започнах да събирам неперуди за систематизиране и проучване . . . И щом влязох в университета, желанието ми да върши нещо повече от обикновени сбирки и забавянето на влизането ми в дружбата [Биотомологическото дружество], подтиквала да се решава да поискам направо от Бахметьев някои съвети. Научих адреса му и еще от дома цял цатръпнал не само от външния студ, но и от голямото ми притеснение за срещата с този човек, когото не бях виждал, аз се запътих за улица „Кракра“. Спомням си беше никакъв голям празничен ден, или Коледа, или Нова година, — не помня добре . . . Съвсем смутен влязох в кабинета му, малка продълговата стая, отрупана с книги. И как да не бъда смутен. Един осемнадесетгодишен младеж да бъде наречен „стар приятел“ от такъв бележит човек! Както казаното, тъй и държането му беше тъй милото, топло, тъй чистосърдечно и непринудено, че ме обхвана един неизпитано дотогава приятно чувство, което премахна смущението ми и бързо ме привлече към този чуден старец. Влязох в кабинета му към десет часа сутринта и не усетих кога съм престоял три часа . . . Още на следното заседание на дружбата отидох и бях предложен от Бахметьев за член. И оттогава всеки път след заседание тръгвахме заедно с Бахметьев и аз го изирах до дома му, като му помагах с взимане на част от книгите, които донасяше за разглеждане в дружбата. Из целия път разговаряхме за неговите и моите проекти, и на раздяла ми даваше всички книги да ги прегледам у дома, като някои, които можеха много да ми послужат, дори ми ги подаряваше . . .“

С анабиоза у по-писшите животни той беше почнал да се занимава още в университетата... Първият опит направил на 16 април 1898 г. и с това се турило началото на изследванията, които довели до откритието на анабиоза. По-късно Бахметьев замисли изучаванията на анабиоза и у по-висши животни и избра за опитни животни прилепите. Първият опит с тях беше направен на 8 февруари 1912 г., когато Бахметьев вече живееше на улица „Аксаков“. За жалост, на тази историческа дата за науката, аз не можах да иззема участие в опитите, но от втората вечер, до края на изследванията, аз и капитан Таракчиев бяхме доброволни помощници на професор Бахметьев. Капитан Таракчиев, зет на професора, настаниваше прилепите в охладителната вана и ги съхраняваше с електрическия термометър. Аз извършвах наблюденията за вървежа на температурата и ги диктувах на Бахметьев, който седеше настрана на борото си и ги записваше. Казвам, че Бахметьев седеше настрана, защото той, заловил се с изучавания върху прилепите, изпитваше панически страх от тях... Тъй тройката работеше всяка нощ до завършването на опитите... Изследванията върху анабиоза донесоха на Бахметьев световна известност и заслужена почит. Само у нас не бе оценен и мина едва ли че ли не е и съществувал“ [15].

След отстраняването му от университета, П. Бахметьев е бил принуден да преодолява големи материални затруднения. Бостонският университет го е канил, като му обещавал да му създаде всички необходими условия за работа. Но ученият искал да се върне в Русия.

„Я не был в России тридцать пять лет, а ведь я родился на Волге. Неужели тут не найду возможность работать. Хотелось бы свой труд дать все-таки тому народу, к которому принадлежу“ [25].

През 1913 г. Бахметьев е избран за професор по биофизика към втория московски университет „Шанявски“. На 26 март 1913 г. той се преселва със семейството си в Москва. Веднага пристъпва към обзавеждане на лаборатория за изучаване на анабиоза. На 20 септември обаче Бахметьев се почувствува зле и на 24 октомври 1913 г. починал [25].

Както пише П. Петков, у нас

„само един-два вестника хроницираха с по две думи, че е умрял Бахметьев... А в същото време в Русия цялата преса беше изпълнена с дълги статии за живота, творчеството и заслугите на Бахметьев. На погребението му в Москва е било цялото професорско тяло, цялата студентска младеж и голямо множество граждани“ [15].

На двадесетгодишнината от смъртта му П. Петков напомня:

„Забравихме този човек с голям ум, с велико сърце и всеблага, всебичаща душа, която не умееше не да отплаща, а дори да се сърди на онзи, който го опропастиха и лишиха от спокойна работа. Забравихме този, който и на неприятелите си реферираше в чужбина работите им, та ги популяризиращи там. Кой от нас никога е постъпвал тъй или е готов да го направи? Само Бахметевската блага и широка душа бе способна на това. И то само за да се види в чужбина, както казаше той, че в България се твори научно. Не е лъжа, ако кажа, че именно покрай Бахметьев и неговите репрезентации на българските научни трудове, много от големите чужди умове научаваха, че съществува България, и че и тя има научна култура“ [15].

Сам Бахметьев е обичал да казва

„Аз нося в сърцето си три отечества: Русия, моята родина, с която съм се разделил на 1 години, Швейцария, където получих образоването си, и България, която ми даде своето гостоприемство в разцвета на моята творческа дейност“ [26].

А П. Петков продължава:

„Макар и русин по народност, този човек с голяма международна известност, чиито трудове са разпръснати умовете на най-големите чужди учени, е наш учен, защото дълги години работи и написа най-ценните си работи у нас, с които прослави и второто си отечество, което обичаше като малцина българи“ [15].

На факултетния съвет на Физико-математическия факултет на 25 май 1917 г., както личи от протокола, се поставя въпросът да се съберат сведения за живота на

П. И. Бахметьев и да се изготви списък на работите му. С това е натоварен извънредния професор по експериментална физика А. Христов [27]. В първия алманах на Софийския университет обаче, издаден през 1929 г., фигурира само неговото име, след което пише „дисциплинарно уволнен“. Едва във втория алманах от 1939 г., посветен на петдесетгодишнината на университета, по инициатива на проф. Г. Найджаков са публикувани някои сведения за живота и дейността на Бахметьев. След Втората световна война от акад. Иван Буреш, проф. П. Пенчев, акад. Емил Джаков, акад. Георги Найджаков бе направено много за оценяване на научната дейност на П. И. Бахметьев. Голяма роля в това отношение изигра и честването на сто и двадесетата годишнина от рождения му. Едно било петно в биографията на П. И. Бахметьев оставаше обаче тригодишната кампания срещу него от страна на факултетния съвет на Физико-математическия факултет и академичния съвет на Софийския университет, насочена срещу научната му работа и нейното свързване с учебния процес. Установяването на истината по тази кампания помага напълно да бъде възстановена светлата памет на Порфирий Иванович Бахметьев като голям учен, университетски преподавател и човек.

Авторите благодарят на Н. Сретенова от Центъра по наукознание за любезно предоставения превод на неговото характеристика, дадена от А. Клейнер и коллегите от доноса на Д. Гериловски.

Л и т е р а т у р а

1. П. Петров. Порфирий Бахметьев. — В: Чужденци — просветни деяци в България, С., 1988, 320—325.
2. БАН-НА, ф. 11 к (Ив. Шишманов), оп. 3, а. е. 103, л. 10—12.
3. Н. Сретенова. Още веднъж за проф. П. Бахметьев. — Бюллетин на ДФБ (1990), кн. 1, 21—27.
4. Г. Найджаков. Професор Порфирий Иванович Бахметьев (1860—1913). — Физ.-мат. спис., 4 (1961), 3—6.
5. Р. Вацхметев. Experimentelle entomologische Studien vom Physikalisch-chemischen Standpunkt aus. I Band, Temperaturverhältnisse bei Insekten, Leipzig, 1901; II Band, Einfluß der Ausseren Faktoren auf Insekten, Sofia, 1907.
6. А. Данаилов. Диалогът Бахметьев — Вайсман. — Отечество, бр. 5 (1988), 12—13.
7. М. Араудов. История на Софийския университет Св. Климент Охридски през първото му полустолетие 1888—1938, С., 1939, 229—273.
8. Академическа свобода, бр. 1, 30 март 1907.
9. Вечерна поща, бр. 5, 4 април 1907.
10. СГОДА, ф. 994 к (Софийски университет), оп. 13, а. е. 14, л. 37.
11. СГОДА, ф. 994 к, оп. 2, а. е. 182, л. 1—155.
12. Мир, 12 юни 1906.
13. П. Бахметьев. Из мой живот (научни разкази). Регреции mobile — вечно движение. — Вечерна поща, бр. 39, 18 март 1906, 2.
14. И. Буреш. На границата между живота и смъртта. — Природа (1952), № 1, 40—56; № 2, 42—55.
15. П. Петков. Двайсет години от смъртта на знаменития учен професор Бахметьев. — Литературен глас, бр. 203, 19 ноември 1933.
16. Държавен вестник, бр. 39, 21 февруари 1907.
17. Университет без студенти в България. — Ден, бр. 1411, 17 декември 1907.
18. Апостолов и Бахметьев. — Ден, бр. 1413, 19 декември 1907.
19. П. Бахметьев. Кой може да замести нашите бивши професори. — Вечерна поща, бр. 1996, 13 март 1907.
20. Л. Милетич. Агентите на министър Апостолов и чужденците професори. — Ден, бр. 1397, 2 декември 1907.
21. Един славянски отзив за Апостоловите новопрофесори. — Ден, бр. 1400, 5 декември 1907.
22. Едно обяснение на проф. Зубков. — Ден, бр. 1403, 11 декември 1907.
23. Все Бахметьев. — Ден, бр. 1415, 21 декември 1907.
24. ЦЛИА, ф. 177 (МНП), оп. 1, а. е. 219, л. 11—14.

25. НПМ София — НА, ила. № 1572.
 26. М. Борисов, Хр. Стойчева. Научното наследство на П. И. Бахметьев (По повод 120 години от рождението му). — Списание на ВАН (1980), кн. 3, 59—66.
 27. СГОДА, ф. 994, к. оп. 13, а. е. 17, л. 55.

ЕДНА НОВА МАТЕМАТИЧЕСКА ХИМЕРА¹

Иван Чобанов

Понякога логиката ражда чудовища.
Анри Планкаре

Математик, категоричен в твърдението си, че откритата от него теорема е нова, е най-малко непредпазлив². Онова, което той може да твърди със сигурност, е, че тя е нова за него³. Историята на математиката е пълна с преоткрития, а книгите по история на науките — с фолклор. Нещата, за които по-долу ще разкажа, бяха нови за мен; но не бих се обзаложил, че някой понякога някъде (например в Аржентина или Албания) не ги е знаел. Ще се постараю разказът ми да има достоверността поне на свидетеля от стария анекдот:

Съдията: Роден сте в този град?

Свидетелят: Да, сър.

Съдията: И живеете в този град?

Свидетелят: Да, сър.

Съдията: И сте живял в този град през целия си живот?

Свидетелят: Още не, сър.

Преди десетина години изнърших пътуване за Ямбол през Стамбол. Ямболът в случая беше комплексното стандартно векторно пространство. То е резултат от опита да се дефинира четвърта операция векторно умножение (удовлетворяващо, по аналогия с реалния случай, две специфични аксиоми) в ермитово пространство (ако това е възможно). Стамболът беше аналитичната механиката — математиката на движенията на твърдите тела и на силите, които пораждат тези движения и се пораждат от тях.

Има поговорка: нерде Ямбол, нерде Стамбол⁴? Къде е алгебрата на ермитовите пространства, къде е анализът на движенията на твърдите тела под действието на приложените върху тях сили?

¹Хиатра: в древногръцката митология — огнедишащо чудовище с глава и шия на лъв, туловище на козел и опашка на дракон (според друга версия, с три глави — на лъв, коза и дракон), иззадие на Тифон (стоглаво огнедишащо чудовище, победено от Зевс, който го затрупал с масива на Етна: дъхът му излизал от върха ѝ ведно с поток от лава, камъни и дим) и на Ехидна (чудовищно същество, полумъжко-полузмия).

²По време на студентските си години бях същно впечатлен от отговора на проф. Л. Чакалов на един въпрос на проф. Н. Обрешков. Чакалов докладваше нова своя работа на събрание на ръководения от него и Обрешков семинар, на който можеха да присъстват и студенти. След като той завърши, Обрешков — поради класическия характер на докладните теореми — го запита: „Това досега не е ли било известно?“ Отговорът на Чакалов бе: „Не зная.“

³Дори и за това няма гаранции. Покойният Иван Проданов веднъж ми се оплака, че е преоткрил една своя стара теорема. Марк Твен посветил една своя книга на майка си; по-късно се окказало, че посвещението е платигнат. Аз все още се опитвам — уви, напразно — вече почти 30 години да установя един важен тълкувач, за който имам непрекъснат доказателства. И продължавам да преоткривам междуинни резултати, отдавна забравени в старите ми записи.

⁴Къде е Ямбол, къде — Стамбол? (тур.).